



## گذری بر قاچاق نهاده‌های کشاورزی: کودهای شیمیایی

دکتر حبیب اله فصیحی

### مقدمه

کودهای شیمیایی به مواد غیر آلی (معدنی) که دارای یک یا چند عنصر لازم برای تغذیه گیاهان هستند، گفته می‌شود. این کودها اغلب شامل ترکیباتی از عناصر سه‌گانه نیتروژن (ازت)، فسفر و پتاس بوده و برای افزایش تولید محصول به خاک اضافه می‌شوند. به دلایل مختلف این نهاده‌ی کشاورزی نیز چون بسیاری از کالاهای دیگر دست‌خوش قاچاق گردیده است. هر سال مقادیر زیادی کودشیمیایی خارج از شبکه و مسیر قانونی آن توزیع، و خرید و فروش می‌شود و افراد زیادی از قبل این معاملات غیر قانونی و مبادلات کاذب، به درآمد و ثروت می‌رسند. درآمد و ثروتی که صرفاً از طریق واسطه‌گری‌های غیرقانونی و توزیع و جابه‌جا کردن‌های غیرضروری حاصل شده، اندک بهره‌ی فعالان بخش تولید کشاورزی را می‌بلعد و سودی برای اجتماع نیز به دنبال نمی‌آورد. پدیده‌ی شوم قاچاق این نهاده‌ی کشاورزی چون زالویی خود را به پیکر تولیدکنندگان بخش کشاورزی که اغلب از طبقات زحمت‌کش و کم‌درآمد جامعه هستند افکنده و رمق از جان تولید برمی‌کند تا بهره‌ی آن را به جیب منفعت‌جویان فرصت‌طلبی سرازیر کند که فعالیت آنان چیزی جز زیان برای جامعه ندارد. هر سال بخش عظیمی از سرمایه‌ی ملی که در قالب یارانه و کمک‌های حمایتی دولت به بخش تولید کشاورزی اختصاص می‌یابد در گيرودار قاچاق از مسیر و مجرای اصلی منحرف گردیده و به سمت و سویی می‌رود که نه تنها مورد تأیید و حمایت دولت نیست بلکه از نظر مقررات، غیرقانونی بوده و مشمول جرم و جریمه نیز هست.

به همین سبب قاچاق این نهاده اگر اهمیتی بیش‌تر از قاچاق سایر محصولات و کالاها نداشته باشد، بی‌گمان کم‌اهمیت‌تر نیز نیست. مجراها و عوامل زمینه‌ساز قاچاق نهاده‌های کشاورزی و چگونگی نمود و ظهور آن همچون قاچاق برخی محصولات دیگر به غایت پیچیده و گوناگون بوده و به فراخور زمان و مکان خصلت‌های خاص خود را می‌یابد که بررسی همه‌ی این ابعاد در این نوشتار نمی‌گنجد و خود مطالعه‌ی مفصلی می‌طلبد. بنابراین در این نوشتار تنها گذری بر برخی ابعاد مرتبط با قاچاق این نهاده‌ی کشاورزی خواهیم داشت.

جدول (۱) میزان تولید انواع کودهای شیمیایی در جهان در سال ۲۰۰۵ (ارقام به هزار تن)

گروه کشورها	کود ازتی	کود فسفوری	کود پتاسی
افریقا	۴۵۶۰	۷۵۰۶	-
آمریکای شمالی	۱۹۱۲۵	۱۲۶۳۲	۱۵۱۲۸
آمریکای لاتین	۹۲۱۹	۲۱۴۱	۸۸۰
آسیا	۶۰۲۶۷	۹۰۵۲	۲۸۲۰
اروپا	۱۸۴۱۷	۳۰۷۵	۵۸۲۵
اقیانوسیه	۱۰۰۶	۲۶۵	-
آسیای مرکزی و شرق اروپا	۱۹۲۲۸	۶۳۴۴	۱۲۱۸۲
کل جهان	۱۳۲۰۲۲	۲۱۲۱۲	۳۷۸۶۵

منبع: ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۷۵): گزارش پژوهشی کود شیمیایی و قاچاق به نقل از FAO.

خریداری نمود و صنعت شکر نیز شروع به واردات این مواد کرد. در دهه‌ی ۴۰، بیش از ۱۷ نوع کود شیمیایی معدنی در ایران مورد مصرف قرار گرفت که عبارت بودند از ۵ نوع کود شیمیایی ازته، ۴ نوع فسفات، ۳ نوع کود شیمیایی پتاس، و بیش از ۵ نوع کود شیمیایی مخلوط. در سال ۱۳۴۲ واحد تولید کود شیمیایی شیراز مورد بهره‌برداری قرار گرفت. در دهه‌ی ۵۰ با تأسیس صنایع شیمیایی رازی، دولت، واردات کود شیمیایی توسط بخش خصوصی را ممنوع ساخت. انواع کودهای شیمیایی ماکرو که به سه دسته‌ی ازتی، فسفوری و پتاسی تقسیم‌بندی می‌شوند به شکل‌های مختلفی برای مصارف خاص عرضه می‌گردند. در ایران علاوه بر سه واحد بزرگ پتروشیمی بجنورد، مرودشت و رازی که جمعاً ۱۹۰۰ هزار تن از انواع

تن کود فسفوری شده است (۲) و ۷۰۰۸ هزار تن کود پتاسی صادر شده است. هم‌چنین در سال مذکور در قاره‌ی آسیا ۴۴۹۶ هزار تن کود ازته صادر گردیده است. در قاره‌ی اروپا در مجموع ۶۶۳۷ هزار تن کود ازته و ۱۰۳۵ هزار تن کود پتاسی صادر شده است. جدول شماره‌ی ۲ وضعیت تولید، مصرف و تجارت انواع کودهای شیمیایی در سال ۲۰۰۵ را نشان می‌دهد. اما پیشینه‌ی تولید و مصرف کودهای شیمیایی در ایران، به سال ۱۳۲۴ آن هم به تولید در یک کارخانه‌ی کوچک در حومه‌ی کرج بازمی‌گردد. ترمو فسفات، پودر استخوان و نیترات پتاسیم مهم‌ترین محصولات این واحد بودند. در سال ۱۳۳۴ برای اولین بار حدود ۱۷۶ تن کود شیمیایی سوپر فسفات بیگانه به کشور وارد شد. در پی آن بخش خصوصی نیز حدود ۳۰۵ تن کود شیمیایی معدنی

## نگاهی به تولید و مصرف کود شیمیایی در ایران و جهان

بر اساس اعلام سازمان جهانی خواروبار و کشاورزی سازمان ملل متحد (FAO) میزان تولید کود فسفوری در جهان در سال ۲۰۰۵ میلادی برابر ۳۷۸۶۵ هزار تن، کود پتاسی ۳۷۸۶۵ هزار تن و کود ازتی ۱۳۲۰۲۲ هزار تن بوده است.

بررسی‌های سازمان فوق حکایت از این دارد که کشورهای عمده و اصلی تولیدکننده‌ی کود شیمیایی معمولاً خود از مصرف‌کنندگان بزرگ نیز هستند. مثلاً چین بزرگ‌ترین تولیدکننده و نیز بزرگ‌ترین مصرف‌کننده‌ی انواع کود شیمیایی است. پس از چین، آمریکا، هند، روسیه، کانادا و بلاروس قرار دارند (۱). صادرکننده‌ی عمده و اصلی انواع کود شیمیایی روسیه است که بیش از ۹۰ درصد تولید خود را صادر می‌کند. پس از آن کشور کانادا و سپس بلاروس قرار می‌گیرند. اوکراین، امارات عربی متحده، لبنان، کویت، عربستان، ازبکستان و قزاقستان دیگر کشورهای صادرکننده‌ی این محصول هستند که به ایران نزدیک می‌باشند. در سال ۱۳۸۵ عمده‌ی کود شیمیایی وارد شده به ایران، از کشورهای اوکراین، روسیه، ازبکستان، امارات عربی متحده، عربستان، تونس، الجزایر و لبنان بوده است.

کشورهای قاره‌ی آفریقا در سال ۲۰۰۵ مقدار ۱۶۰۲ هزار تن کود ازته و ۶۳۶۳ هزار تن کود فسفوری صادر کرده‌اند. در این سال در قاره‌ی آمریکا ۹۴۱۳ هزار تن کود ازته، ۱۳۶۲۵ هزار

جدول (۲) وضعیت تولید، مصرف و تجارت انواع کودهای شیمیایی در جهان در سال ۲۰۰۵ (ارقام به هزار تن).

گروه کشورها	تولید			مصرف			تجارت		
	ازته	فسفوری	پتاسی	ازته	فسفوری	پتاسی	ازته	فسفوری	پتاسی
افریقا	۴۵۶۰	۷۵۰۶	-	۲۲۶۱	۲۱۰	۱۱۳۲	۲۲۹۹	۳۹۵۵	-
آمریکای شمالی	۱۹۱۲۵	۱۲۶۳۲	۱۵۱۲۸	۲۷۰۹۱	۹۰۰	۹۱۰	۱۸۳۲۱	۲۹۱۲۲	۱۶۰۱۰
آمریکای لاتین	۹۲۱۹	۲۱۴۱	۸۸۰	۳۶۲۲	۱۳۶۲	۱۲۵۲	۳۲۶۰	۲۷۹۰	۹۰۲۱
آسیا	۶۰۲۶۷	۹۰۵۲	۲۸۲۰	۲۰۲۱۵	۲۵۰	۲۰۵	۱۱۵۰۰	۳۲۲۵	۲۵۲۵
اروپا	۱۸۴۱۷	۳۰۷۵	۵۸۲۵	۱۳۳۴	۱۱۵۰	۱۰۰	۱۳۳۴	۱۱۵۰	۱۰۰
اقیانوسیه	۱۰۰۶	۲۶۵	-	۱۰۰	۱۰۰	-	۱۰۰	۱۰۰	-
آسیای مرکزی و شرق اروپا	۱۹۲۲۸	۶۳۴۴	۱۲۱۸۲	۱۹۲۲۸	۶۳۴۴	۱۲۱۸۲	۱۹۲۲۸	۶۳۴۴	۱۲۱۸۲
کل جهان	۱۳۲۰۲۲	۲۱۲۱۲	۳۷۸۶۵	۱۳۲۰۲۲	۲۱۲۱۲	۳۷۸۶۵	۱۳۲۰۲۲	۲۱۲۱۲	۳۷۸۶۵

منبع: ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۷۵): گزارش پژوهشی کود شیمیایی و قاچاق - به نقل از FAO

جدول (۳) میزان تولید سالانه‌ی کود شیمیایی در واحدهای مختلف استان‌ها در سال ۱۳۸۵

استان	تعداد کارگاه	تولید (تن)
آذربایجان شرقی	۱۸	۴۰۰۰۰
آذربایجان غربی	۸	۱۶۴۰۰
اردبیل	۷	۱۳۶۰۰
اسفهان	۸	۱۸۰۰۰
ایلام	۲	۵۸۰۰
تهران	۱۰	۲۰۰۰۰
چهارمحال و بختیاری	۱	۱۰۰۰
خراسان (شمالی - رضوی - جنوبی)	۱۷	۲۵۷۰۰
خوزستان	۱۰	۲۲۰۰۰
زنجان	۱۸	۶۷۰۰۰
سمنان	۲۹	۸۰۰۰۰
فارس	۱۰	۲۷۰۰۰
قزوین	۸	۲۲۰۰۰
قم	۶	۲۲۰۰۰
کودستان	۸	۲۲۰۰۰
کرمان	۸	۲۱۵۰۰
کوهستان	۱	۲۹۰۰۰
لرستان	۹	۱۶۰۰۰
مازندران	۷	۱۴۰۰۰
مرکزی	۸	۲۷۰۰۰
همدان	۹	۹۰۰۰۰
یزد	۱۲	۵۲۰۰۰
مجموع	۲۱۶	۵۷۶۹۰۰

منبع: ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۵)، گزارش پژوهشی قاچاق و کود شیمیایی به نقل از شرکت خدمات حمایتی کشاورزی

تشکیل داده است. علل و زیان‌های قاچاق این نهاده چندان متفاوت از قاچاق سایر کالاها نبوده و کم و بیش شرایط یکسانی با بقیه‌ی کالاها دارد؛ اما در عین حال تفاوت‌هایی نیز در این زمینه وجود دارد. شاید یکی از آن‌ها، تفاوت اساسی در بازار مصرف این فرآورده باشد؛ به طوری تنها قشر خاصی از جامعه یعنی کشاورزان و به ویژه روستائیان هستند که دست‌خوش زیان‌های مستقیم تجارت غیرقانونی این کالا قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر گستره‌ی، بازار مصرف کود شیمیایی قاچاق تنها مناطق کشاورزی و روستایی کشور را شامل می‌شود؛ هر چند سوداگران و منفعت‌برندگان از آن، بیش‌تر از جامعه‌ی شهری باشند. بنابراین کود شیمیایی مصرف عمومی ندارد، در صورتی که اغلب کالاهایی که از مجرای قاچاق تولید، توزیع یا تجارت می‌شوند مصرف عام دارند؛ از سویی میزان مصرف آن در میان طبقات مختلف جامعه یا مکان‌های مختلف شدت و ضعف دارد. بنابراین بحث از فرهنگ مصرف در مورد کود شیمیایی متفاوت از سایر کالاهاست. چنان‌که گفته می‌شود یکی از دلایل رونق قاچاق کالاهای مصرفی، گرایش به مصرف‌زدگی جامعه و رواج مصرف‌گرایی در میان مردم به تاسی از نفوذ ارزش‌های فرهنگ غربی است. فرهنگ مصرفی با همان جهت‌گیری در سوق دادن مردم به مصرف کالاهای خارجی موجب شده است که حتی برخی از واحدهای تولیدی کالاهای مصرفی، محصول خود را به نام خارجی عرضه کنند. (۴) اما در خصوص کود شیمیایی باید گفت مصرف غلط که ناشی از ناآگاهی کشاورزان و عدم شناخت از مصرف به جا و به اندازه‌ی انواع کودهای شیمیایی است، موجب مصرف غیراصولی و بی‌رویه‌ی کود در تقویت زمین و احیاناً مصارفی غیر از آن شده که جدا از فزونی مصرف و دامن زدن به ایجاد تقاضای کاذب که خود زمینه‌ساز قاچاق است، مخاطرات زیست‌محیطی را نیز به همراه آورده است. مصرف غیر علمی و بی‌رویه‌ی کودهای شیمیایی موضوعی است که نه تنها در ایران و کشورهای توسعه‌نیافته بلکه در کشورهای صنعتی نیز مورد انتقاد مجامع اقتصادی، هم‌چنین اعتراض طرفداران محیط زیست قرار دارد.

جدول شماره‌ی ۴ آمده است: بر اساس ارقام جدول، کمی بیش از نصف انواع کود شیمیایی در داخل کشور تولید شده و بقیه وارد می‌شود.

**قاچاق کود شیمیایی در کشور**  
قاچاق که عبارت است از «توزیع و عرضه‌ی کالاها در خارج از چارچوب و مجرای قانونی آن» دامن‌گیر این نهاده‌ی کشاورزی نیز می‌باشد و مبارزه و کشف عوامل و کالاهای قاچاق شده بخش مهمی از وظایف دستگاه‌های دست‌اندرکار را

کود شیمیایی تولید می‌نمایند، ۲۱۶ کارگاه کوچک تولیدی که در ۲۲ استان پراکنده‌اند، سالانه در حدود ۵۷۷ هزار تن از انواع کودهای شیمیایی را تولید و عرضه می‌کنند. علاوه بر این ۲۶۰ هزار تن انواع کود فسفاتی و آمونیاکی (ازتی) در سایر واحدها (مانند شرکت ذوب آهن) تولید می‌گردد. (۳) پراکندگی و میزان تولید کارگاه‌های کود شیمیایی در جدول شماره‌ی ۳ آورده شده است. آمار توزیع، واردات و تولید این محصول در سال‌های ۸۳ و پس از آن در

جدول (۴) وضعیت تولید، توزیع و واردات کود شیمیایی در سال های ۸۷-۱۳۸۳

سال	توزیع (هزار تن)	واردات (هزار تن)	تولید داخلی (هزار تن)
۱۳۶۸	۱۹۹۸	-	-
۱۳۶۹	۱۳۶۰	-	-
۱۳۷۰	۲۱۱۵	-	-
۱۳۷۱	۲۶۰۹	-	-
۱۳۷۲	۱۶۸۱	-	-
۱۳۷۳	۱۹۲۶	-	-
۱۳۷۴	۱۹۲۴	-	-
۱۳۷۵	۲۲۲۶	-	-
۱۳۷۶	۲۲۲۶	-	-
۱۳۷۷	۱۹۲۳	-	-
۱۳۷۸	۲۲۷۲	-	-
۱۳۷۹	۲۰۲۸	-	-
۱۳۸۰	۲۹۲۷	-	-
۱۳۸۱	۲۱۱۴	-	-
۱۳۸۲	۴۰۵۳	-	-
۱۳۸۳	۲۸۲/۳	۱۴۶۶/۳	۲۵۰۶/۲
۱۳۸۵	۴۵۷۲/۳	۲۲۸۲/۶	۲۱۰۳/۱
۱۳۸۷	۳۷۲۰	۱۳۹۳	۳۳۲۷

منبع: وزارت کشاورزی، آمارنامه‌ی کشاورزی سال ۱۳۸۵.

هکتار مصرف می کنند که هر سال ۲۲۷ کیلوگرم در هکتار ازت اضافی وارد محیط زیست می سازد.

در مید وسترن آمریکا نیز مصرف بیش از حد کودهای شیمیایی از دهه‌ی ۱۹۷۰ تا اواسط دهه‌ی ۱۹۹۰ عادی بود. در این مدت هزاران تن فسفر و نیتروژن وارد حوزه‌ی رودخانه‌ی می‌سی‌سی‌پی و در نهایت خلیج مکزیک شد. این امر موجب گردید که مناطق مردابی و حاوی اکسیژن اندک در فصول مختلف افزایش پیدا کند. از ۱۹۹۵، عدم توازن عناصر غذایی (به ویژه فسفر) در این ناحیه کاهش یافته که بخشی از آن به دلیل روش‌های مطلوب‌تر زراعت بوده است. آمارها نشان می‌دهند از سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵، عملکرد ذرت در بخش‌هایی از میدوسترن آمریکا و شمال چین؛ مشابه بوده است هر چند که کشاورزان چینی شش برابر هم کشاورزان آمریکایی کود ازت مصرف می‌نمودند و ۲۳ برابر آن‌ها ازت اضافی وارد محیط می‌کردند.

مصرف نامتناسب و بی‌رویه‌ی کودهای شیمیایی از آن‌جا که به نحوی تقاضای کاذب در بازار به وجود می‌آورد، به طور غیرمستقیم در ایجاد عرضه‌ی خارج از شبکه و یا تقلبی این کالا تاثیر گذاشته و از این نظر بی‌ارتباط با قضیه‌ی قاچاق نیست. یکی از مشکلات موجود در این زمینه، عدم تعادل در مصرف انواع کودهای شیمیایی به دلیل‌های زیر است: ناآگاهی کشاورزان، توزیع نشدن کارشناسانه‌ی نسبت انواع کودها به تناسب اقتضای نوع محصولات، مناطق جغرافیایی و از این قبیل، و یا داشتن صرفه‌ی هزینه‌ای برای مصرف نوعی از کود به جای نوع کود مناسب است.

### پیشینه و میانگین کودهای مصرفی در ایران

به اعتقاد متخصصان، مناسب‌ترین میانگین، نسبت میان عناصر مغذی کودی برای مجموع کودهای مصرفی در ایران به صورت پتاسیم ۰/۲، فسفر ۰/۵ و نیتروژن ۱ می‌باشد. در کشور ما هیچ گاه تعادل مذکور برقرار نبوده است. در دهه‌ی ۴۰ اجرای سیاست آزاد واردات کود توسط بخش دولتی، خصوصی و کارخانه‌ی قند، بدون پرداخت یارانه، رقابت مطلوبی را در بازار مصرف کود

مناطق جهان از جمله چین بسیار زیادتر از حد متعارف کود مصرف می‌کنند.

در گزارشی مصرف کود شیمیایی در دو منطقه‌ی کشت ذرت یعنی شمال چین، و مید وسترن علیا در آمریکا این گونه بیان گردیده است: (۵)

در چین که تولید کودهای شیمیایی از یارانه‌های دولتی بهره‌مند است، متوسط عملکرد در واحد سطح از ۱۹۷۷ تا ۲۰۰۵، ۹۸ درصد افزایش پیدا کرده است. طبق آمارهای رسمی دولت چین، مصرف کود ازت در این مدت ۲۷۱ درصد بیش‌تر شده است. مصرف کود در بسیاری از مزارع فراتر از میزان مصرف آن در آمریکا و اروپای شمالی است. بخش اعظم این کودهای اضافی وارد محیط زیست می‌شود و کیفیت آب و خاک را تنزل می‌دهد. کشاورزان شمال چین حدود ۵۸۸ کیلوگرم کود ازت در

کودهای شیمیایی به طور فاحشی بر میزان تولید محصولات غذایی در سراسر جهان افزوده‌اند؛ اما هزینه‌های آن‌ها در زمینه‌ی حفظ محیط‌زیست و سلامت انسان غیرقابل تصور بوده است. رواناب نیتروژن ناشی از مصرف کودها در مزارع، موجب آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی شده است و به ایجاد مناطق وسیع مردابی در نقاط ساحلی مانند خلیج مکزیک کمک کرده است. آمونیاک ناشی از مصرف کودهای شیمیایی در مزارع نیز از منابع عمده‌ی آلودگی هوا بوده و انتشار نیتروز اکسید از جمله گازهای گل‌خانه‌ای مهم به شمار نیز می‌آیند.

این موارد و اثرات زیست‌محیطی نامطلوب دیگر، موجب شده‌اند تا برخی محققان و سیاست‌گذاران در پی کاهش مصرف کودهای شیمیایی باشند. برخی از

جدول (۵) روند مصرف عناصر مغذی اصلی در کشاورزی ایران در سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۴۰

سال	نیتروژن (kg/ha)	فسفر (kg/ha)	پتاسیم (kg/ha)	مجموعه مصرف (kg/ha)
۱۳۴۰	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۱	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۲	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۳	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۴	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۵	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۶	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۷	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۸	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۴۹	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۰	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۱	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۲	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۳	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۴	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۵	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۶	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۷	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۸	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۵۹	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۰	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۱	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۲	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۳	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۴	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۵	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۶	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۷	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۸	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۶۹	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰
۱۳۷۰	۱۲۰	۱۰	۱۰	۱۴۰

منبع: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهوری مندرج در سایت <http://www.spac.ir/barnameh/298.p4.htm>

این محصول است که موجب تفاوت قیمت عرضه‌ی محصول از مجاری قانونی و با قیمت یارانه‌ای هم‌چنین قیمت بازار آزاد و نیز پایین تر بودن قیمت محصول در داخل کشور در مقایسه با خارج، گردیده است.

پرداخت یارانه به بخش کشاورزی و نهاده‌های کشاورزی در کشور ما سابقه‌ای طولانی دارد. نخستین جهت‌گیری‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی در ایران به دوره‌ی صفویه مربوط می‌شود. در دوران صفویه نوعی تخفیف‌های مالیاتی و بعدها در دوران قاجار سیاست‌هایی در جهت توسعه در پیش گرفته شد که در آن دادن بذر و مساعده به مستأجر پیش‌بینی شده بود؛ اما دخالت مستقیم دولت در عرضه و تقاضا (تولید) در ایران از سال ۱۳۱۱ و با تصویب قانونی برای تاسیس سیلو در تهران، به منظور خرید و ذخیره‌ی گندم توسط سازمان غله برای مقابله با کمبودهای احتمالی آغاز شد. در سال ۱۳۱۵ به سبب بارندگی به موقع، افزایش قابل ملاحظه‌ای در عرضه‌ی گندم به بازار، پدید آمد. افزایش عرضه بر میزان تقاضا سبب کاهش شدید قیمت گردید. در همان سال دولت به منظور حمایت از کشاورزان از طریق سازمان غله، گندم را با قیمت بالاتر از قیمت‌های بازار خریداری کرد. تا سال ۱۳۲۱ هدف از دخالت دولت در بازار غلات، حمایت از کشاورزان و هم‌چنین تهیه و ذخیره‌ی گندم و به خصوص تهیه‌ی نان ارزان برای مصرف کنندگان کم درآمد شهری بود.

در سال‌های اخیر چیزی در حدود ۷۵ درصد قیمت کود شیمیایی به صورت یارانه از سوی دولت پرداخت شده و یارانه‌ی کود و بذر در سال ۱۳۸۸ نیز ۶۹۵ میلیارد ریال تصویب گردیده است. (۷) هم‌چنین یارانه‌ی این محصولات در سال ۱۳۸۷ به میزان ۶۶۷۷ میلیارد ریال، برای سال ۱۳۸۶ برابر ۷۰۱۸ میلیارد ریال، در سال ۱۳۸۵ برابر ۶۹۵۰ میلیارد ریال، در سال ۱۳۸۴ معادل ۵۷۶۳ میلیارد ریال، در سال ۸۳ حدود ۳۹۹۷/۶ میلیارد ریال، در سال ۱۳۸۲ حدود ۲۰۳۸/۵ میلیارد ریال، و در سال ۱۳۸۱ حدود ۱۵۹۴/۳ میلیارد ریال بوده است. در سال ۱۳۸۵ چیزی در حدود ۷۶ درصد قیمت کود شیمیایی

مصرفی در سال‌های این دهه عبارت‌اند از: نیتروژن ۱، فسفر ۰/۷۳ و پتاسیم ۰/۱ درصد. در دهه‌ی ۶۰ به علت افت قیمت کود، سرمایه‌گذاری در تولید متوقف شد. با وجودی که مصرف کود به علت واردات گسترده در سال‌های آخر این دهه به ۲/۴ میلیون تن رسید (معادل ۱/۲ میلیون تن ماده‌ی مغذی کودی) متأسفانه به علت تمرکز بر محور اوره و دی فسفات آمونیوم، عدم تعادل بین عناصر مغذی کودی گسترده‌تر شد و میانگین تعادل مواد مغذی در کودهای مصرفی در سال‌های این دهه به صورت: نیتروژن ۱، فسفر ۰/۷۳ و پتاسیم ۰/۱ ظاهر گردید. در جدول شماره‌ی ۵ روند مصرف این عناصر و نسبت آن‌ها آورده شده است.

به گفته‌ی کارشناسان، مصرف کود شیمیایی در ایران ۲۰ تا ۲۵ درصد بیش از میزان استاندارد است. (۶) همچون سایر کالاها یکی از دلایل ایجاد پدیده‌ی قاچاق در امر توزیع و تولید کود شیمیایی، پرداخت یارانه به

به وجود آورد و میانگین تعادل مواد مغذی در کودهای مصرفی در این زمان به صورت: نیتروژن ۱، فسفر ۰/۷۶ و پتاسیم ۰/۱۳ درآمد. در دهه‌ی ۵۰ براساس مصوبات دولت، واردات کود توسط بخش خصوصی متوقف شد و تدارک و تهیه‌ی کود از منابع داخلی و خارجی به طور انحصاری در اختیار شرکت سهامی پخش کود قرار گرفت. در این دهه واردات کودهای مخلوط قطع، و تجربه‌ی تولید کود مجتمع شیراز به علت سیاست نادرست در قیمت‌گذاری و عرضه، با عدم موفقیت روبه‌رو شد و به تدریج با حذف سوپر فسفات تریپل از برنامه‌ی تولیدی مجتمع رازی، تنوع کودی‌ای که در سال‌های دهه‌ی ۴۰ شامل بیش از ۱۷ نوع کود شیمیایی بود، به ۵ نوع کاهش یافت. کاهش تنوع کودی و عدم توجه کافی به تدارک و تهیه‌ی سولفات آمونیوم و سولفات روی و سولفات پتاسیم، توازن بین مواد مغذی در مجموع کودهای مصرفی را بر هم زد. میانگین تعادل مواد مغذی در کودهای



به کشاورزان و صاحبان نسق وجود دارد. خرید و توزیع کود شیمیایی در کشور توسط شرکت خدمات حمایتی کشاورزی و سازمان تعاون روستایی انجام می‌شود. به این صورت که شرکت خدمات حمایتی و کشاورزی وظیفه‌ی خرید و انبار آن را به عهده داشته و واحدهای شهرستانی سازمان تعاون روستایی با حواله‌ی مراکز خدمات روستایی، کار توزیع را انجام می‌دهند. (۹) هیچ ضمانت و رویه‌ی تضمین‌شده‌ای وجود ندارد که محصولی که با یارانه‌ی دولت تهیه شده است تماماً در اختیار کشاورز قرار گیرد؛ به عبارت دیگر قسمت عمده و فسادآور قاچاق محصول مربوط است به شبکه‌ی

و در شبکه‌ی توزیع قاچاق قرار می‌دهند. برخی کشاورزان نیز زمین خود را به صورت اجاره یا قراردادهای مزارعه برای کشت و کار به دیگری واگذار کرده، اما سهمیه‌ی کود خود را که از قبل دریافت داشته‌اند واگذار ننموده و در بازار آزاد به فروش می‌رسانند. همچنین امکان دارد فرد کشاورزی با تدارک و استفاده از کودهای فسیلی نیازی به کود شیمیایی نداشته باشد و سهمیه‌ی دریافتی خود را به فروش رساند. اما همان‌طور که گفته شد موارد ذکر شده جز سهم کوچکی در قاچاق این نهاد ندارند. مشکل اصلی نواقصی است که در سهمیه‌بندی و تحویل کود

به صورت یارانه پرداخت شده است. (۸) آن چه به صورت یارانه پرداخت می‌شود به صورت اختلاف قیمت محصول در بازار آزاد و قیمت یارانه‌ای توزیع از شبکه‌ی قانونی ظاهر شده و نیز موجب اختلاف محصول با بازار کشورهای پیرامون می‌گردد که نتیجه آن قاچاق این کالا است. روشن است که با توجه به ۷۵ درصد یارانه‌ی پرداخت‌شده، بایستی انتظار وجود قیمتی حدود سه برابر قیمت توزیع یارانه‌ای و فروش آزاد این نهاد را در بازار آزاد داشت که خود از موجبات اصلی قاچاق آن است. جدول زیر گویای قیمت‌های یارانه‌ای و غیر یارانه‌ای کود شیمیایی در سال ۱۳۸۵ می‌باشد:

این که «چگونه کود، تولید یا وارد شده است که بخش اعظم قیمت آن توسط دولت پرداخت‌شده و در مسیری خارج از شبکه‌ی قانون توزیع قرار می‌گیرد»، خود قابل بحث است. بخش کوچکی از بازار قاچاق این محصول مربوط به کشاورزانی است که به واسطه‌ی دارا بودن آب و ملک و حق نسق در روستاها و مناطق کشاورزی، سهمیه‌ی دولتی برای مصرف در کار تولید دریافت کرده لیکن به دلیل به آیش گذاشتن زمین و یا عدم کاشت آن به هر دلیل، آن را به قیمت آزاد به واسطه‌ها فروخته

جدول (۶) قیمت‌های یارانه‌ای و غیر یارانه‌ای انواع کود شیمیایی در سال ۱۳۸۵

نوع کود	قیمت یارانه‌ای برای هر کیلوگرم	قیمت غیر یارانه‌ای برای هر کیلوگرم	نسبت پرداختی کشاورز (درصد)
اوره	۲۵۰	۱۹۲۲/۲۶	۲۲/۴۱
نترات آمونیوم مخلوط با فسفات	۵۳۰	۲۰۰۲/۲۶	۲۶/۲۷
سولفات آمونیوم	۲۲۵	۱۸۹۷/۲۶	۲۲/۴۰
دی آمونیوم فسفات	۶۲۰	۲۱۱۷/۲۶	۲۰/۳۰
سوپر فسفات تریپل	۵۱۵	۱۹۸۷/۲۶	۲۵/۹۱
سوپر فسفات ساده	۲۶۰	۱۷۳۲/۲۶	۱۵/۰۱
سولفات پتاسیم	۵۲۵	۲۰۰۷/۲۶	۲۶/۶۵
کلرور پتاسیم	۴۱۰	۱۸۸۲/۲۶	۲۱/۷۸
کود کامل ماکرو (مغزی)	۵۷۵	۲۰۲۷/۲۶	۲۸/۰۸
کود کامل ماکرو (بالی)	۶۲۵	۲۱۱۷/۲۶	۲۰/۲۶
میانگین	۳۹۰/۹۸	۱۹۶۲/۲۶	۲۵/۰۵

منبع: ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۵)؛ گزارش پژوهشی قاچاق و کود شیمیایی به نقل از وزارت جهاد کشاورزی

## تفاوت قیمت کود شیمیایی در بازارهای داخل کشور و بازار کشورهای همسایه به خصوص افغانستان موجب شکل‌گیری شبکه‌هایی در ارسال محصول به خارج از کشور نیز گردیده است

شیمیایی قاچاق حاوی ۱۱ هزار کیسه کشف شده است و متهمان که در سطح شهرستان‌های مختلف استان فعال بودند، بازداشت شدند. آنان کودهای شیمیایی یارانه‌ای را از بازار خریداری می‌کردند و به افغانستان می‌فرستادند. ■

### پی‌نوشت:

- سازمان خوارو بار و کشاورزی ملل متحد (FAO)
- سازمان خوارو بار و کشاورزی ملل متحد (FAO)
- ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۵): گزارش پژوهشی قاچاق و کود شیمیایی
- فریوری، محمد رضا (۱۳۸۶): شناخت راهکارهای اقتصادی مبارزه با قاچاق، مجموعه مقالات همایش قاچاق کالا، دانشگاه تربیت مدرس
- سنجرى، محسن (۱۳۸۸): عدم توازن در مصرف کودهای شیمیایی، مندرج در سایت اینترنتی خبرگزاری کشاورزی ایران به نشانی: [http://www.iana.ir/detailed\\_articles.aspx?article\\_id=10](http://www.iana.ir/detailed_articles.aspx?article_id=10)
- <http://www.iraninstitute.com>
- صیفی‌کاران، احمد مندرج در سایت <http://www.aftab.ir>
- به نقل از اسناد معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری
- ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۵): گزارش پژوهشی قاچاق و کود شیمیایی ص ۲۳
- <http://www.iraninstitute.com>

### منابع:

۱. سازمان خوارو بار و کشاورزی ملل متحد (FAO).
۲. همان.
۳. ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۵): گزارش پژوهشی قاچاق و کود شیمیایی.
۴. فریوری، محمدرضا (۱۳۸۶): شناخت راهکارهای اقتصادی مبارزه با قاچاق، مجموعه مقالات همایش قاچاق کالا؛ دانشگاه تربیت مدرس.
۵. سنجرى، محسن (۱۳۸۸): عدم توازن در مصرف کودهای شیمیایی؛ مندرج در سایت اینترنتی خبرگزاری کشاورزی ایران به نشانی: [http://www.iana.ir/detailed\\_articles.aspx?article\\_id=1](http://www.iana.ir/detailed_articles.aspx?article_id=1)
- 6- <http://www.iraninstitute.com>
۷. صیفی‌کاران، احمد؛ مندرج در سایت <http://www.aftab.ir>
۸. به نقل از اسناد معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری.
۹. ستاد مرکزی مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۵): گزارش پژوهشی قاچاق و کود شیمیایی؛ ص ۲۳.
10. <http://www.iraninstitute.com>

بسته‌بندی و مصرف کالا به گونه‌ای است که اصولاً بحث ترجیحات مصرف نوع داخلی و خارجی یا مارک و شرکت معینی در میان کشاورزان وجود ندارد، اما متأسفانه کشفیات حکایت از تولید غیر استاندارد و توزیع کالا به صورت فله‌ای در بازار آزاد می‌باشد که به طور مسلم می‌تواند از نظر کیفیت مصرف مشکل‌آفرین باشد.

تفاوت قیمت کود شیمیایی در بازارهای داخل کشور و بازار کشورهای همسایه به خصوص افغانستان موجب شکل‌گیری شبکه‌هایی در ارسال محصول به خارج از کشور نیز گردیده است. درست همانند آن چه در خصوص قاچاق سوخت وجود دارد، عوامل و باند‌هایی به جمع‌آوری و خرید محصول از بازارهای داخلی اقدام ورزیده و آن را به خارج از کشور ارسال می‌دارند. میزان قاچاق کود شیمیایی به خارج بسیار قابل توجه بوده و تنها در یک مورد از گزارش‌ها، خبر از اکتشاف ۱۱ هزار کیسه (حدود ۵۵۰ تن) داده است که با قصد ارسال به افغانستان انبار گردیده بوده است. در گزارش مندرج در سایت خبری ایرنا در تاریخ ۱۳۸۸/۳/۹ به نقل از مدیر کل تعزیرات حکومتی کرمان آمده است که ۱۲ انبار کود

### جدول (۷) آمار کشفیات قاچاق کود شیمیایی توسط نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران

سال	مقدار (تن)	ارزش (هزار ریال)
۱۳۸۳	۲۵۳۱	۲۲۶۵۳۳۷
۱۳۸۴	۵۴۱۲	۲۷۰۵۸۱
۱۳۸۵	۳۳۰۵	۱۶۸۷۰۹
۱۳۸۶	۵۰۱۲	۱۳۷۸۳۷۶
۱۳۸۷	۶۲۳۷	۱۲۶۶۲۸۸۷

منبع: نیروی انتظامی جمهوری اسلامی

توزیع از تحویل کالا از مبادی ورودی و انبارها و کارخانه‌ها و کارگاه‌ها تا رسیدن به دست مصرف‌کننده. فساد و تخلف در شبکه و عوامل اداری و سازمانی که عهده‌دار توزیع این فرآورده هستند می‌تواند موجب گردد تا بخشی از کالا که بایستی به عنوان سهمیه به استان و منطقه‌ی معینی برسد، در میانه‌ی راه در شبکه‌ی قاچاق قرار گیرد. عوامل فوق از آخرین مأمور توزیع کود در روستا و منطقه‌ی کشاورزی تا مأموران و مدیران ارشد رده‌های بالاتر این امکان را به صورت بالقوه دارا هستند تا با جعل و سندسازی و تبانی، میزان معینی از کود شیمیایی را به نام منطقه و استان معینی ثبت نموده اما عملاً آن را به واسطه‌ها عرضه دارند. گزارش‌هایی همانند گفته‌ی زیر که فرمانده نیروی انتظامی یکی از شهرستان‌ها عنوان داشته و به کرات در رسانه‌ها منتشر می‌گردد گواه این مطلب است:

بنا به اظهار مسئول انتظامی فوق حدود ۱۶۰ کامیون کود شیمیایی در مدت یک سال از مجتمع پتروشیمی بجنورد برای شهرهای غربی کشور بارگیری شده که تاکنون به مقصد نرسیده است. این مقدار کود پس از بارگیری در این مجتمع با تبانی متصدیان مربوط در شرکت خدماتی و شرکت حمل و نقل کامیون‌داران شهید بهشتی به علت عدم نظارت کافی و جعل برخی مدارک به احتمال زیاد به خارج از کشور منتقل شده است. (۱۰)

آمار کشفیات قاچاق در مورد این کالا نیز ارقام قابل تأملی را تشکیل داده و سیر صعودی را در چند سال اخیر نشان می‌دهد.

از جمله مسائل دیگری که در خصوص این کالا مطرح می‌باشد، همانند بسیاری دیگر از کالاها تولید غیر قانونی و غیر استاندارد آن است. گرچه شکل